

МЕЗАЛІТ ВЕРХНЯГА ПАДНЯПРОЎЯ: ПРАБЛЕМЫ КУЛЬТУРНА-ХРАНАЛАГІЧНАЙ ІДЭНТЫФІКАЦЫІ КРЫНІЦ

На сучасным этапе навуковых даследаванняў праблема крыніцы ў археалогіі каменнага веку займае цэнтральнае месца і неаднаразова закраналася ў літаратуры [1, с. 19–22; 4; 5, с. 12–13; 6; 12, с. 5–14]. Упершыню аб неабходнасці крытычных адносін да археалагічных крыніц па мезаліту Верхняга Падняпроўя было выказана А.А. Фармазавым [12, с. 5–14], які абгрунтаваў свае высновы матэрыяламі Грэнскай стаянкі.

Стварэнне багатай крыніцазнаўчай базы па мезаліту разглядаемай тэрыторыі ў 1970–1980-я гг. і ўскладненне ўяўленняў аб развіцці культур каменнага веку Усходняй Еўропы дазволілі выкарыстаць назапашаныя матэрыялы ў культурна-храналагічных рэканструкцыях. Тым самым быў устаноўлены факт сваясаблівасці мезалітычнай эпохі Верхняга Падняпроўя на прыкладзе вылучаных кангламератных культур, якія спалучалі ў сабе рысы некалькіх традыцый у тэхніке расшчаплення крэменю і вырабе прападаў, перш за ўсё, наканечнікаў стрэл.

Вывучанне помнікаў з сінкрэтычнымі комплексамі як бы пацвярджала ідэю ўзаемадзеяння мезалітычнага насельніцтва, што дазволіла, напрыклад, развіццё уяўлення аб узнікненні лакальнай сожскай культуры па В.Ф. Капыціну [7, с. 48–59] або днепра-дзяснінскай па У.П. Ксяндзову [9, с. 40–59]. Але для характарыстыцы гэтых культур рознымі даследчыкамі выкарыстоўваліся матэрыялы адных і тых жа помнікаў, толькі з рознай іх храналагічнай афарбоўкай, што, канешне, рабіла не зразумелым – гэта адна або дзве розных культурных з’явы?

У канцы 1980-х – 1990-я гг. у навуковай літаратуры з’явілася думка, што атрыманыя ў выніку раскопак асобных мезалітычных помнікаў Верхняга Падняпроўя калекцыі з’яўляюцца змешанымі, г. зн. ўтрымоўваюць знаходкі некалькіх культур і эпох каменнага і бронзавага вякоў [2, с. 73, 218; 3, с. 118; 7, с. 47]. У гэты спіс першапачаткова трапілі мезалітычныя стаянкі Рачыца II, Рэкорд і Грэнская. Калекцыі помнікаў былі вызначаны як сінкрэтычныя, у выніку механічнай змешанасці знаходак. Наяўнасць ў крамянёвым інвентары прападаў эпохі неаліту і бронзы, якія добра вылучаліся тыпалагічна, не выключалася для стаянак Аўрамаў Бугор і Бабулін Бугор [9].

На дадзены момант адносіны да крыніцы па мезаліту Усходняй Беларусі складаюцца ў двух дыяметральна супрацьлеглых накірунках. Адзін з іх застаецца на пазіцыях, які дапускае варыянт магчымай акультурацыі (узаемадзеяння, узаемаўплываў) традыцый у працэсе кантактаў мезалітычнага насельніцтва [3–4; 7]. Атрыманыя ў выніку раскопак матэрыялы, незалежна ад маштабаў даследаванай плошчы, разглядаюцца як адзіны комплекс.

Другі падыход мяркуе наяўнасць механічна змешаных калекцый, для доказу якога прысутнасць “гібридных форм і тэхналогій” у комплексах з полікультурнымі рысамі адмаўляецца. Прыхільнік гэтага погляду А.М. Сарокін вызначае на тэрыторыі Беларускага Падняпроўя стаянкі, якія, з аднаго боку, у крыніцазнаўчых адносінах з’яўляюцца “чыстымі”, без іншакультурных дамешак, з другога – дэманструюць прыклад механічнай змешанасці знаходак [11, с. 125–126]. Да першай групы помнікаў ён адносіць “чыстыя” свідэрскія і арэнсбургскія комплексы, у ліку якіх стаянкі Бароўка і Журавель. Другая прадстаўлена калекцыямі стаянак Аўрамаў Бугор, Бабулін Бугор, Грэнская і, магчыма, Горкі, якія прызнаюцца змешанымі [11, с. 125].

Адсутнасць абсалютных датыровак і выразнай стратыграфіі на большай частцы мезалітычных помнікаў з’яўляецца адной з галоўных прычын акрэсленых рознагалоссяў. Адзіны выхад з гэтай сітуацыі даследчыкі мезаліту Верхняга Падняпроўя бачылі ў параўнальным тыпалагічным аналізе калекцый крамянёвага інвентару стаянак. Але існуючы метадалагічны падыход у вывучэнні існуючых крыніц рабіў супярэчлівымі высновы ў адносінах да культурнай

прыналежнасці большасці мезалітычных помнікаў. Так, стаянкі Аўрамаў Бугор, Бабулін Бугор, Берагавая Слабада, Горкі, Нераж, Новы Быхваў, Кліны ідэнтыфікаваліся У.П. Ксяндзовым у межах вылучанай ім днепра-дзяснінскай культуры [9, с. 40–59]. У сваю чаргу В.Ф. Капыцін і А.Г. Капечыц гэтыя ж помнікі лічылі прыналежнымі да сожскай познемезалітычнай культуры [4–5; 7, с. 48]. Матэрыялы стаянкі Журавель рознымі навукоўцамі адносіліся то да сожскай [7, с. 48], то да грэнскай [9, с. 16–36] або свідэрскай культур [11, с. 125]. Стаянка Крынічная разглядалася ў кантэксце кудлаеўскіх [1, с. 92] або бутаўскіх [10, с. 27–29] старажытнасцей.

Зразумела, што прысутнасць нестратыфікаваных помнікаў эпохі мезаліту ва Усходняй Беларусі значна ўскладняе культурна-храналагічную інтэрпрэтацыю, заснаваную на статыстычным абагульненні ўсіх знаходак у межах аднаго або некалькіх раскопаў. Стратэгія крыніцазнаўчага вывучэння павінна быць накіравана на доказ факта годнасці матэрыялаў, забяспечана высокім метадалагічным узроўнем палёвых даследаванняў, з улікам дадзеных аб умовах атрымання матэрыялаў на помніку.

Аналізуючы калекцыі апорных стаянак Усходняй Беларусі, намі ўстаноўлена, што ў культурных адносінах мезаліт гэтай тэрыторыі праяўляе разнастайнасць [6, с. 77–89]. У мезалітычны час тут пражывала насельніцтва пясконароўскай (Калініна (Чурылава) і Раманавічы на р. Сож), бутаўскай (Дзедня, Каробчына, Крынічная, Пралетарскі (Папова) у Пасожжы), кудлаеўскай (Рачыца II на р. Днепр; Новыя Цярэшкавічы (Крыга), Прысна (Замастоўе), Раманавічы, Сапажкі у басейне р. Сож) і яніславіцкай культур (Красноўка IA і IB на р. Бярэзіна; Старая Путава на правабярэжжы Верхняга Дняпра; Калініна (Чурылава), Раманавічы, Старое Аднаполле на р. Сож). Некаторую складанасць выклікае культурная прыналежнасць матэрыялаў стаянак Бярэзінскага басейна (Глівін, Чыжаха) і Магілёўскага Пасожжа (Кліны II), што патрабуе дадатковага крыніцазнаўчага вывучэння.

Механічная змешанасць калекцый большасці мезалітычных помнікаў разглядаемай тэрыторыі не выключаецца, акрамя стаянкі Дзедня (гл. табліцу). Яе крамянёвы інвентар заснаваны на імпортнай сыравіне, якая якасна адрозніваецца ад мясцовага, так званага сожскага крэйдвага крэменю. Усе астатнія помнікі для культурна-храналагічных пабудов можна выкарыстоўваць толькі ўмоўна.

Умоўнасць крыніцазнаўчай годнасці калекцый мезалітычных стаянак вызначаецца прысутнасцю ў іх складзе ішнакультурных дамешак. Адказаць на пытанне, які працэнт прападаў можа быць звязаны з тым або іншым мезалітычным комплексам, не ўяўляецца магчымым. Асабліва гэта тычыцца вырабаў, якія адносяцца да ліку масавых і былі распаўсюджаны на працягу каменнага і бронзавага вякоў (скрабкі, разцы, вырабы з выемкай, праколкі і інш.). Што ж тады прыходзіцца гаварыць аб адыходах вытворчасці, якія таксама прыцягваюцца для статыстычнага абгрунтавання палеаіндустрыі асобнай стаянкі, культуры ці кола культур?

Наяўнасць тэхналагічна ўстаноўленых форм крамянёвага інвентару, якія не звязаны з асноўным комплексам знаходак, стварае пэўныя цяжкасці пры вызначэнні крыніцазнаўчай надзейнасці матэрыялаў. Напрыклад, адціскныя пласціны і нуклеусы ад іх, якія прысутнічаюць у складзе крамянёвага інвентару стаянак грэнскай культуры Журавель і Паклады II, не характэрны для тэхнакомплексу гэтай культурнай з’явы.

Такім чынам, аналіз калекцый мезалітычных помнікаў Усходняй Беларусі дазволіў нам устанавіць наяўнасць з’явы механічнай змешанасці матэрыялаў на большасці з іх. Улічваючы фактар багацця сыравінных рэсурсаў, што асабліва назіраецца ў Пасожжы, стала відавочным: адны і тыя ж прыдатныя для засялення мясціны асвойваліся неаднаразова на працягу каменнага і бронзавага вякоў (і, нават, у больш позні час) [6, с. 77–89]. Прысутнасць на адным помніку матэрыялаў некалькіх эпох, адмоўна адлюстроўваецца на захаванасці мезалітычнага культурнага пласта.

Значыць, калекцыю асобнай стаянкі сёння нельга разглядаць праз прызму статыстычнай аднастайнасці ўсіх знаходак. Высновы аб аднакультурнасці ці адначасовасці тэхнакомплекса павінны грунтавацца на характарыстыцы крыніц, надзейнасць якіх патрабуецца даказаць. Сума

наших ведаў аб іх пазіна складацца не толькі на вывучэнні калекцый, але і на любой даступнай інфармацыі, якая вызначае пэўнае прадстаўленне аб помніку, аб умовах атрымання і захаванасці матэрыялаў. Гэты момант вельмі важны для разумення працэсаў культурнай адаптацыі тэрыторыі Верхняга Падняпроўя ў эпоху мезаліту і дазволіць ў далейшым акрэсліць перспектывныя задачы для вырашэння многіх пытанняў, у тым ліку і метадалагічнага плана.

Літаратура:

1. Залізняка, Л.Л. Мезолит Юго-Восточного Полесья / Л.Л. Залізняка. – Киев: Наукова думка, 1984. – 120 с.
2. Залізняка, Л.Л. Фінальны палеоліт і мезоліт північнага заходу Східнай еўропы / Л.Л. Залізняка. – Київ: Національний ун-т "Кіево-Могилянська Академія", 1999. – 283 с.
3. Калечиц, Е.Г. Памятники каменного и бронзового веков Восточной Белоруссии / Е.Г. Калечиц. – Мн.: Наука и техника, 1987. – 156 с.
4. Калечиц, Е.Г. Человек и среда обитания. Восточная Беларусь. Каменный век / Е.Г. Калечиц. – Мн.: Эксперспектива, 2003. – 223 с.

5. Колосов, А.В. История изучения и проблемы историографии сожской мезолитической культуры / А.В. Колосов // Веснік МДУ імя А.А. Куляшова. – 2005. – № 4 – С. 8–14.
6. Колосов, А.В. Фінальны палеоліт і мезоліт Пасожыя / А.В. Колосов // Зб. навук. арт. / Ін-т гісторыі НАН Беларусі. – Мн., Вып. 18: Матэрыялы па археалогіі Беларусі, 2010. – С. 77–89.
7. Копытин, В.Ф. Памятники финального палеолита и мезолита Верхнего Поднепровья / В.Ф. Копытин. – Могилев, 1992. – 86 с.
8. Кравцов, А.Е. Актуальные вопросы Волго-Окского мезолита / А.Е. Кравцов, А.Н. Сорокин. – М.: АН СССР, Ин-т археологии, 1991. – 65 с.
9. Ксензов, В.П. Мезолит Северной и Центральной Беларуси / В.П. Ксензов // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. Вып. 13. – Мн., 2006.
10. Кудряшов, В.Е. К вопросу о кудлаевской культуре эпохи мезолита на Могилевщине / В.Е. Кудряшов, О.Л. Липницкая // Дняпроўскі край: паведамленні абласной краязнаўчай канферэнцыі. – Магілёў, 1993. – С. 27–29.
11. Сорокин, А.Н. Мезолит Жиздринского Полесья. Проблема источниковедения мезолита Восточной Европы / А.Н. Сорокин. – М.: Наука, 2002. – 251 с.
12. Формозов, А.А. О критике источников в археологии / А.А. Формозов // Советская археология. – 1977. – № 1. – С. 5–14.

Культурна-храналагічная ідэнтыфікацыя некаторых мезалітычных помнікаў Верхняга Падняпроўя (стан крыніц)

№ п/п	Назва помніка	Культурна-храналагічная ідэнтыфікацыя матэрыялаў	
		па літаратурным дадзеным	у выніку аналізу калекцыі
1.	Берагавая Слабада	СК [3-4; 7] ці ДДК [9]	ГК (ФП); СвК (ФП); Н; БрВ
2.	Глыбаўка (Бабулін Бугор)	СК [3-4; 7] ці ДДК [9]	М; Н; БрВ; РЖВ; ЭС
3.	Горкі	СК [3-4; 7] ці ДДК [9]	СвК (ФП); БК (М); БрВ; РЖВ; ЭС
4.	Газнок	ГК [3-4; 7; 9]	ГК (ФП); СвК (ФП); БК (М); Н; БрВ; РЖВ
5.	Дзедня	БК [6]	БК
6.	Журавель	СК [3-4; 7], ГК [9] ці СвК [11]	ГК (ФП); Н; БрВ; РЖВ
7.	Калініна (Чурылава)	М; Н; БрВ [4]	ПК (М); ЯК (М); Н; БрВ
8.	Кліны II	СК [3-4; 7] ці ДДК [9]	асобны тып помнікаў (ФП-М)
9.	Крынічная	КК [1; 3-4; 7] ці БК [6; 10]	СвК (ФП); БК
10.	Новы Быхаў	СК [3-4; 7] ці ДДК [9]	СвК (ФП); Н; БрВ
11.	Новыя Грамыкі (Аурамаў Бугор)	СК [3-4; 7] ці ДДК [9]	СвК (ФП); КК (М); Н; БрВ; РЖВ; ЭС
12.	Няраж (Рдзіца)	СК [3-4; 7] ці ДДК [9]	СвК (ФП); Н; БрВ
13.	Пралетарскі (Палова)	Н; БрВ [3]	БК (М); Н; БрВ
14.	Раманавічы	М; Н; БрВ [4]	ПК (М); КК (М); ЯК (М); Н; БрВ
15.	Тайманова	СК [3-4; 7] ці ДДК [9]	ГК (ФП); СвК (ФП)

Умоўныя скарачэнні: ФП – фінальны палеаліт; М – мезаліт; Н – неаліт; БрВ – бронзавы век; РЖВ – ранні жалезны век; ЭС – эпоха сярэднявечча; ГК – гранская культура; СвК – свідзёрская культура; СК – сожская культура; ДДК – днепра-дзяснінская культура; КК – кудлаевская культура; БК – бутаўская культура; ПК – пясочнароўская культура; ЯК – яніславіцкая культура.